

کاربست‌های تربیتی اصل هشتم قانون اساسی و نقش آن در پیش‌گیری از وقوع جرم با رویکردی به قرآن و حدیث

چکیده

منطوق تربیتی اصل هشتم قانون اساسی، سازوکاری غیر کیفری، خیرخواهانه، کم‌هزینه، تقویت‌کننده‌ی ارزش‌های انسانی و عاملی بازدارنده و نوعی نظارت عمومی و مراقبت همگانی است که در آیات متعدد قرآن، بیان و عمل ائمه‌ی معصومین^(ع) و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (اصل هشتم)، بر آن تأکید شده است. با عنایت به برکات و آثار تربیتی، اجتماعی، اقتصادی و معنوی امر به معروف و نهی از منکر، راهکار پیشگیرانه‌ی اسلام برای مبارزه با بزهکاری و پیشگیری از وقوع جرم و انحراف، عصیان جوانان، جنایات سازمان‌یافته، حق‌کشی، کژمداری، هرج و مرج گرای، آدم‌کشی و آدم‌ربایی، اعتیاد، بی‌عدالتی‌های اجتماعی و بیگانگی از آزادی درونی و فکری، توسل به این سازوکاری پیشرفته است. هدف مقاله‌ی حاضر، مدد رساندن به مانایی، پویایی و نهادینه کردن این فرضیه‌ی الهی-تربیتی است که عاملی برای نجات مردمان، از هبوط به کژی‌ها و کج‌روی‌ها تلقی می‌شود. این مقاله در پی آن است تا توان قانون اساسی (اصل هشتم) و آموزه‌های دینی-تربیتی و اثرگذاری آن در پیشگیری از وقوع جرم در جامعه را تحلیل کند. بررسی‌ها نشان می‌دهد که تعرض قانون‌گذار و تأکید آموزه‌های دینی بر اعمال این اصل، به منظور نهادینه کردن اصول تربیت اسلامی در جامعه، معنادار و مفید به مقصود است. تحقیق حاضر از نظر هدف کاربردی، نوع آن کیفی و از لحاظ گردآوری داده‌ها، اسنادی و مطالعات ثانویه‌ی فرا ترکیب و مبتنی بر مطالعه‌ی منابع برخط داخلی و خارجی به روش تحلیل انتقادی است.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۵/۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۰/۱۴

از صفحه ۴۳ تا صفحه ۶۰

پرویز باقری

استادیار گروه حقوق دانشگاه ایلام،

نویسنده‌ی مسئول

p.bagheri@ilam.ac.ir

محمدرضا رضوان‌طلب

استاد دانشکده الهیات و معارف

اسلامی دانشگاه تهران

mrrezvan@ut.ac.ir

عبدالجبار زرگوش‌نسب

دانشیار گروه فقه و حقوق دانشگاه

ایلام

a.zargooshnasab@ilam.ac.ir

واژگان کلیدی:

امر به معروف و نهی از منکر، آموزه‌های

دینی، قانون اساسی، پیشگیری از جرم.

اهمیت جنبه‌های تربیتی و پیشگیرانه‌ی امر به معروف و نهی از منکر در آیات و روایات به اندازه‌ای است که بسیاری از فقها، این فرع دینی را از سویی، مبنای انقلاب علیه حکومت‌های استبدادی و ایجاد نظام اسلامی و از سوی دیگر، مهم‌ترین راهکار دوام و قوام حکومت می‌دانند (عبدالخدایی، ۱۳۹۶، ص ۷۰) با این حال و علی‌رغم الزام اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مبنی بر اجرای این واجب همگانی، هنوز زمینه‌ی لازم برای درک اهداف و جایگاه حقوقی آن نزد کارگزاران نظام و اندیشمندان حقوقی برای ترویج و نهادسازی و نزد افکار عمومی برای مطالبه و اجرا فراهم نشده است. امام باقر^(ع) می‌فرماید: امر به معروف و نهی از منکر، شیوه‌ی پیامبران و روش نیکان و برترین ضرورت‌های جامعه است که سایر ضرورت‌ها بر شانه‌ی آن استوار است. انجام این تکلیف، امنیت را برقرار و سلامت اقتصادی را تضمین و بی‌عدالتی را برطرف و آبادانی را برقرار می‌کند و دشمن را وادار به قبول حق می‌سازد و امور را در مجرای صحیح می‌نهد (حر عاملی، ۱۴۰۱، ج ۱۱ ص ۳۵۹). خداوند در قرآن می‌فرماید: «ولتكن منكم امة يدعون الى الخير و يأمرون بالمعروف و ينهون عن المنكر (آل عمران، ۱۱۰)؛ باید از میان شما گروهی باشند که مردم را به نیکی دعوت کنند و مردم را امر به معروف و نهی از منکر نمایند.» سیاست پیشگیری از جرم - به معنای اقدام‌ها و تدابیر غیر کیفری که از رهگذر کاهش یا از میان بردن علل جرم‌زا موجب جلوگیری از وقوع بزهکاری می‌شود - در سیاست جنایی اسلام جایگاه والایی دارد (ریاحی، ۱۳۹۶، ص ۱۹۵). از طرفی، تلاش همه‌ی پیام‌آوران الهی معطوف به این بوده است تا انسان به شأن و منزلت واقعی و الهی خویش آگاه شود و همه‌ی شئون حیات خویش را بر اساس حرمت نهادن به کرامت و رشد همه‌جانبه‌ی هویت انسانی سامان بخشد (بابایی، ۱۳۹۴، ص ۱۵۶).

جرم انگاری‌های نادرست و برخوردهای نسنجیده، از جمله معضلات جامعه‌ی ایران است. جرم‌انگاری بدون توجه به ملاک ضرورت و عدالت که با قلمرو و آزادی‌های اساسی افراد تماس دارد، ممکن است به تورم عنوان‌های مجرمانه منتهی شود. شاید بتوان گفت در کنار افزایش جمعیت و مشکلات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و جرائم نوپدید دیگر، بی‌توجهی به امر به معروف و نهی از منکر به عنوان عامل پیشگیرانه، موجب افزایش میزان جرائم در جامعه خواهد شد (باقری، ۱۳۸۷، ص ۳). جان‌مایه‌ی محصول کارگاه وحی، ساختن انسان کامل و مدینه‌ی فاضله و حیات طیبه و ذی‌معقولی است که در آن، صلح و امن سایه گسترانیده و عدالت سپهر فراگیر خود را سایه‌بان یکایک شهروندان مملکت متبوع خویش قرار داده است. این امر، تنها در گرو زنده بودن فریضه‌ی امر به معروف و نهی از منکر به عنوان سازوکاری تربیتی قابل تحقق است. آنچه امروزه در جامعه‌ی ایران مورد وفاق اکثریت اعم از خواص و عوام است، افزایش جرائم گوناگون در بعد کمی و کیفی و تأثیر عواقب مخرب آن بر زندگی فردی و اجتماعی است. از آنجاکه امر به معروف و نهی از منکر به عنوان سازوکاری غیر کیفری، خیرخواهانه، کم‌هزینه، تقویت‌کننده ارزش‌های انسانی و عاملی بازدارنده است؛ لذا توسل به آن در پیشگیری از ارتکاب جرائم در جامعه ضرورت پرداختن و اجرای آن را دوچندان کرده است (نجفی ابرنآبادی، ۱۳۹۵، ص ۶).

به اعتقاد بسیاری از افراد اهل تحقیق، روش‌های سنتی مبارزه با جرائم یعنی اعمال قوانین کیفری توسط دستگاه‌های ذی‌ربط همانند نظام قضایی و پلیس و گاه اعمال روش‌های اصلاحی و تربیتی، نتیجه‌ی چشمگیری در پیشگیری از وقوع جرم و یا کاهش آن و حتی تکرار جرائم نداشته است (صفاری، ۱۳۸۰، ص ۲۷۲). شاید اولین و بهترین اثر علمی و مستند در این مورد، مقاله‌ی مارتین سن باشد که با جمع‌بندی تحقیقات انجام‌شده درباره‌ی موضوع پیشگیری از وقوع جرم، به نظریه‌ی «هیچ‌چیز یا هیچ‌یک از شیوه‌های برخورد با مرتکبین جرائم کارایی ندارد» اشاره کرد (مارتین سن، ۲۰۱۶، ص ۳۵). دین اسلام نیز برای همه‌ی زمینه‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی، برنامه‌های سودمندی از جمله توسل به امر به معروف و نهی از منکر ارائه می‌کند. قانون‌گذار اساسی ما نیز، با بینشی خردمندانه، راه‌حل تربیتی و پیشگیرانه از وقوع جرائم را به نحو بسیار مطلوبی، در سایه‌ی اجرای اصل هشتم قانون اساسی پیش‌بینی کرده که در برچیدن اسباب وقوع جرم بسیار مؤثر است و معطل کردن آن، آثار و تبعات جبران‌ناپذیری برای جامعه به بار خواهد آورد. به نظر می‌رسد تبیین مبانی حقوقی این فریضه‌ی اجتماعی می‌تواند علاوه بر تحقق موارد یادشده، الگوی تربیتی و عقلی مناسبی را به سایر جوامع اسلامی انسانی برای تضمین ارزش‌های قانونی و اخلاقی ارائه دهد. بر همین اساس، در این مقاله سعی شده است تا نخست، دیدگاه‌های ارائه‌شده درباره‌ی مبانی عقلی امر به معروف و نهی از منکر بازخوانی و نقد شود؛ دوم، به اهداف مشترک آن با نهادهای حقوقی معاصر اشاره شود و سوم، جایگاه تربیتی برتر آن به لحاظ دارا بودن مبنای موجه نسبت به نهادهای حقوق بشری معاصر به اثبات رسد. پرسش اصلی این است که قانون اساسی (اصل هشتم) و آموزه‌های دینی-تربیتی تا چه اندازه توان اثرگذاری در پیشگیری از وقوع جرم در جامعه را دارند؟

۲- تعریف و مفهوم‌شناسی امر به معروف و نهی از منکر و تربیت

تربیت مصدر باب تفعیل است که ریشه‌ی آن «ربب» یا «ربو» است. در تفاوت این دو ریشه گفته‌اند: رِبُّ (ربب) الصغیر؛ یعنی سوق دادن کودک به سوی کمال و ربا (ربو) الصغیر؛ یعنی کودک رشد کرد (مصطفوی، ۱۴۰۲، ج ۴، ص ۳۵)؛ پس اگر تربیت از ریشه (ربو) باشد، به معنای پروردن بدنی و اگر از ریشه (ربب) باشد، به معنای پروردن معنوی است. لغویون، بیشتر به معنای پروردن معنوی تمایل دارند (ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۴۰۱). همچنین، از ریشه‌ی (ربأ) به معنای جای بلند و مکان مرتفع، اشراف داشتن، محافظت و مراقبت است (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۲۸۸). تربیت در عصر کنونی، به معنای اقداماتی است که پرورش‌دهنده انجام می‌دهد تا رفتاری را در پرورش‌شونده نهادینه کند و مرتبی (پرورش‌شونده) را به سوی هدف تربیت بکشانند. مربی شامل معلم، جامعه، والدین و حکومت است.

امر به معروف: عبارت است از واداشتن مردم به کارهایی که باید انجام شود یا به وسیله‌ی زبان و یا به وسیله‌ی عمل (جبعی عاملی، ۱۹۶۷ م، ج ۲، ص ۴۰۹).

نهی از منکر: عبارت است از بازداشتن مردم از انجام گناهان، یا به وسیله‌ی زبان و یا

به‌وسیله‌ی عمل (همان).

معروف‌ها و منکرها را حسب شرایط خاص خود، می‌توان فقهی (اخلاقی) یا حقوقی (قانونی) دانست. در عین حال، منابع شناخت معروف‌ها و منکرهای فقهی، شرع و عقل‌اند و منابع شناخت آنها در حقوق، احکام شرعی است که در قالب قانون یا مقرر به تصویب رسیده است (جوان آراسته، ۱۳۹۷، ص ۳۳۱). عبارات امر به معروف و نهی از منکر، در زبان و فهم عرف، شاید اجبار، تفتیش عقیده و تعقیب را در ذهن متبادر سازد، حال آنکه اسلام عقیده دارد گزینش آزاد، ایمان را به وجود می‌آورد و از نظر اخلاقی شخص را پایبند می‌کند و پلیس درونی می‌سازد (امینی، ۱۳۷۲، ص ۵۶)؛ بنابراین، اسلام همه‌ی قواعد را در مرحله‌ی نخست، بر پایه‌ی همین انگیزه‌ی درونی و اخلاقی بنا می‌نهد. به گزینش آزاد اهمیت می‌دهد و آن را جانشین سیاست زور می‌کند. رویکرد تربیتی امر به معروف عبارت است از: تشویق و واداشتن دیگران به انجام افعال و داشتن صفاتی که به حکم عقل و از طرف شارع به نیکی توصیف شده باشد و نهی از منکر، بر حذر داشتن دیگران از انجام افعالی است که از طرف شارع و به حکم عقل، به قباحت و زشتی از آنها یاد شده باشد (هاشمی، ۱۳۷۴، ص ۲۰۸). قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر مصوب فروردین‌ماه ۱۳۹۴ مجلس شورای اسلامی نیز در «ماده‌ی ۱» این قانون، به بیان تعریفی از معروف و منکر پرداخته است. از منظر قانون موصوف، «معروف و منکر عبارتند از: هرگونه فعل، قول و یا ترك فعل و قولى که به‌عنوان احکام اولی و یا ثانوی، در شرع مقدس و یا قوانین، مورد امر قرار گرفته و یا منع شده باشد.» در تکمیل تعریف فوق، «ماده‌ی ۲» بیان می‌دارد: «امر به معروف و نهی از منکر، دعوت و واداشتن دیگران به معروف و نهی و بازداشتن از منکر است؛» و «ماده‌ی ۳» به این امر اشاره دارد که «امر به معروف و نهی از منکر، در این قانون، ناظر به رفتاری است که علنی بوده و بدون تجسس مشخص باشد.»

۳- اهمیت و نقش تربیتی امر به معروف و نهی از منکر

درهم تنیدگی تعلیم و تربیت و حیات انسان موجب شده است که رویکرد انسان به مقوله‌ی امر به معروف و نهی از منکر، به‌مثابه سازوکاری خیرخواهانه و کم‌هزینه در دفع شر و عمل به خیر، واجد بایستگی دوچندان باشد. اسلام مکتبی تربیتی است که هر چه در آن آمده، به‌نوعی با تزکیه و تربیت انسان ارتباط دارد و آیه‌ها و احادیث زیادی به این مطلب اشاره دارد (صالحی‌زاده و محمدی، ۱۳۹۴، ص ۳). باین‌حال، فقهای امامیه لزوم اجرای امر به معروف و نهی از منکر را موکول به تحقق شرایطی دانسته‌اند که یکی از آنها، مصونیت آمر و ناهی، اطرافیان و آحاد جامعه از ضرر حاصل از اجرای آن است. این اناطه و اشتراط به‌گونه‌ای است که اگر آمر به معروف و یا ناهی از منکر، در امر ونهی‌اش، از ضرر در امان و مصون نباشد، در مرتکز اذهان متشرعین چنین امر به معروف و نهی از منکر واجب نیست. باین‌وجود، برخی این قول مشهور را خدشه‌دار می‌دانند و قائل به وجوب مطلق و غیر معلق این فریضه اسلامی هستند (محسنی دهکلانی و دیگران، ۱۳۹۶، ص ۱۱۰). گواه مدعای ایشان نیز برخی اقدامات اصلاح‌گرایانه در تاریخ همچون قیام امام حسین^(ع) و یا حتی

اقدام به امر به معروف و نهی از منکر برخی از ناهیان از منکر و آمران به معروف در سال‌های اخیر در کشور است. اهمیت فریضه کارآمد امر به معروف و نهی از منکر را در ذیل و به اختصار، از منظر قرآن کریم، روایات و دانشمندان مسلمان بررسی می‌کنیم.

۱-۳- امر به معروف و نهی از منکر از نظر قرآن کریم

قرآن کریم در حوزه امر به معروف و نهی از منکر، در تقویت و بالندگی سرمایه اجتماعی نقش مهمی را ایفا می‌کند و مهم‌ترین مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی یعنی اعتماد، مشارکت، اتحاد، حمایت و امنیت اجتماعی، در سه اصل قرآنی مدنظر، نمود و جلوه‌ای خاص داشته و ضمن رفع کاستی‌ها و نقایص سرمایه‌ی اجتماعی غرب، به تقویت و بالندگی آن پرداخته و راهکارهای ارزشمندی به این منظور ارائه گردیده است (پیروزفر و دیگران، ۱۳۹۶، ص ۷۶). قرآن کریم در تشویق افراد به امر به معروف و نهی از منکر، تنها ایمان‌آوردندگان و انجام‌دهندگان عمل صالح و کسانی را که به راستی در امور و شکیبایی توصیه می‌کنند، از رستگاران برمی‌شمارد (عصر، ۳ و ۴). دعوت به تطهیر نفس و پایبندی به اخلاق حسنه (شمس، ۹ و ۱۰)، تحقیر و نکوهش رفتارهای زشت و مجرمانه (روم، ۲۸)، تشویق به ازدواج (نور، ۳۲)، دعوت به برقراری و بسط عدل و داد در میان مردم (نساء، ۱۳۵)، امر به پرداخت صدقه به شکل واجب یا مستحب (بقره، ۱۹۵)، نصیحت لقمان به پسرش که وی را به امر معروف و نهی از منکر نصیحت می‌کند (لقمان/۱۷)، وجوب امر به معروف و نهی از منکر آنجا که خداوند دستور داده که همواره در میان شما امتی باشند تا مردم را به نیکی‌ها دعوت کنند و امر به معروف و نهی از منکر نمایند و صلاح و رستگاری در این صورت میسر خواهد بود، همگی از مواردی هستند که قرآن به آنها دستور داده و اشاره کرده است.

در قرآن بر امر به معروف و نهی از منکر، ترغیب و توجه بسیاری شده است؛ مانند آیه‌ی «کنتم خیر أمة أخرجت للناس تأمرون بالمعروف و تنهون عن المنکر و تؤمنون بالله (آل عمران، ۱۱۰)؛ شما بهترین امتی هستید که برای مردم بیرون آورده شدید. امر به معروف و نهی از منکر می‌کنید و به خدا ایمان می‌آورید.» آیه‌ی ذیل، یکی دیگر از آیاتی است که به منظور امر به معروف و اصلاح جامعه نازل است: «ادع الی سبیل ربک بالحکمة و الموعظه الحسنه و جادلهم بالتی هی احسن (نحل، ۱۲۵)؛ مردم را با حکمت و اندرز نیکو به راه پروردگارت فراخوان و با آنان به نیکوترین شیوه مجادله کن.» و نیز آیه‌ی «... یاأمرون بالمعروف و ینهون عن المنکر و یسارعون فی الخیرات و اولئک من الصالحین (آل عمران، ۱۱۴)؛ به نیکی فرمان می‌دهند و از کار ناپسند بازمی‌دارند و در کارهای خیر پیشتازند و آنان از صالحانند»، از همین دسته است؛ همچنین در آیه‌ی ذیل می‌فرماید: «الذین ان مکناهم فی الارض اقاموا الصلاة و اتوا الزکاة و أمروا بالمعروف و نهوا عن المنکر و لله عاقبة الامور (حج، ۴۱)؛ همانا کسانی که چون در زمین به آنان توانایی دهیم، نماز بر پا می‌دارند و زکات می‌دهند و به کارهای پسندیده امر می‌کنند و از کارهای ناپسند بازمی‌دارند و فرجام همه‌ی کارها از آن خدا است.» و آنجا که می‌فرماید: «... و در روابط دوستانه و برادرانه‌ی خود نیز، یکدیگر را امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند. در این صورت است که مورد مرحمت پروردگار

قرار می‌گیرند» (توبه، ۷۹) و آنجا که از آثار نامطلوب ترك امر به معروف و نهی از منکر سخن می‌گوید. به سرگذشت اصحاب سبّ اشاره شده است که گروهی از آنان شریعت آسمانی را رعایت نکرده‌اند و در برابر این گناه، عده‌ای آنان را با پند و اندرز، نهی از منکر کردند و در نتیجه، گروه آمرین به معروف و ناهیان از منکر مورد لطف خداوند قرار گرفته و نجات یافتند (اعراف، ۱۶۴ و ۱۶۵) و... همگی این آیات، نشان‌گر بخشی از مسائل گوناگونی هستند که اسلام برای برپایی حیات اجتماعی سالم و به دور از انحراف، به آنها دعوت می‌کند و با قلعه‌ی مستحکم امر به معروف و نهی از منکر، حامی آنهاست. در این آیات، جنبه‌های تربیتی کاملاً روشن است و همه‌ی افراد جامعه را در برمی‌گیرد؛ چون آیات امر به معروف و نهی از منکر نسبت به همه‌ی افراد جامعه اطلاق دارند.

۳-۲- نقش تربیتی امر به معروف و نهی از منکر و اهمیت آن در قرآن و احادیث

تبیین اینکه امر به معروف و نهی از منکر، چگونه رستگاری و سعادت و تربیت آدمی را در پی دارد، در کلام پیشوایان دین به خوبی آمده است و نهی از منکر نیز چنین است، به‌ویژه که آنچه از نهی از منکر متوجه افراد جامعه می‌شود، بیشتر مراتب قلبی و لسانی است؛ زیرا نه چشمان حکومت و دستگاه‌های دولتی، همیشه و همه‌جا حضور دارند و نه به مصلحت است که فهرست بزرگی از وظایف برای دولت تهیه شود (خسروی، ۱۳۸۷، ص ۶۸). امیرالمؤمنین^(ع) درباره‌ی فلسفه‌ی امر به معروف و نهی از منکر و نقش تربیتی آن می‌فرماید: «خداوند امر به معروف را برای اصلاح توده‌های ناآگاه و نهی از منکر را برای بازداشتن ناآگاهان و سفیهان از زشتی‌ها قرار داده است» (نهج‌البلاغه، حکمت ۲۵۲). نیز حضرت درباره‌ی پیامدهای امر به معروف و نهی از منکر می‌فرماید: «امر به معروف و نهی از منکر را ترک نکنید که اشرار و بدهای شما، بر شما مسلط می‌شوند» (همان، نامه‌ی ۴۷). حضرت زهرا^(ع) می‌فرماید: «خداوند متعال برای مصلحت عامه مردم، امر به معروف و نهی از منکر واجب کرده است» (صدوق، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۵۶۸). پیامبر^(ص) می‌فرماید: «بدانید که همه‌ی شما مسئول هستید و نسبت به زبردستان خود بازخواست می‌شوید. فرمانروای مردم، مسئول مردم است و نسبت به زبردستانش بازخواست می‌شود، مرد، سرپرست خانواده است و نسبت به آنان، بازخواست می‌شود. زن، مسئول خانه شوهر و فرزندان او است و در برابر آنان، بازخواست می‌شود... پس همه‌ی شما مسئول هستید و همه‌تان در برابر زبردستان خود، بازخواست می‌شوید» (ابن‌ابی‌فراس، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۶).

از امام رضا^(ع) نقل شده است: «رسول خدا^(ص) چنین بود که بارها می‌فرمود: وقتی امت من امر به معروف و نهی از منکر را واگذارند، پس باید با خدا اعلان جنگ کنند» (حر عاملی، ۱۴۰۱، ج ۱۱، ص ۳۹۶). و از پیغمبر^(ص) نقل شده است: «حقیقتاً خدای عزّ و جلّ نسبت به مؤمن ضعیفی بغض دارد که دین ندارد. پس گفته شد: مؤمن ضعیفی که دین ندارد، یعنی چه؟ فرمود: کسی است که نهی از منکر نمی‌کند» (همان، ص ۳۹۷) و باز از پیغمبر^(ص) است که فرمود: «مادامی که امت من امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند و بر نیکی یاری می‌رسانند، در خیر هستند. پس وقتی چنین نکردند، برکت‌ها از آنان سلب می‌شود و برخی از آنان بر برخی دیگر مسلط می‌شوند و برای

آنان یاوری نیست؛ نه در زمین و نه در آسمان» (همان، ص ۳۹۸) و امیرالمؤمنین^(ع) فرمود: «همانا از پیشینیان، کسانی که هلاک شدند، تنها وقتی بود که گناهان را انجام می‌دادند و ربّانیون و احبار، آنان را از این کار نهی نمی‌کردند. به‌دورستی که آنان چون در معاصی، به آخرین درجه رسیدند و ربّانیون و احبار، آنان را از این کار منع نکردند، عقوبت‌ها بر آنان نازل شد؛ پس امر به معروف کنید و نهی از منکر بنمایید و بدانید که امر به معروف و نهی از منکر، هرگز اجلی را نزدیک نمی‌کنند و رزقی را قطع نمی‌مایند» (همان، ص ۳۹۵). از امام محمدباقر^(ع) می‌فرماید: «در آخرالزمان گروهی هست که در میان آنان، از دسته‌ای ریاکار پیروی می‌شود که قرآن خواندن و عبادت کردن را به خود می‌بندند، تازه‌به‌دوران‌رسیدگان و بی‌خردان‌اند؛ نه امر به معروف را واجب می‌شمارند و نه نهی از منکر را، مگر زمانی که از ضرر آن آسوده‌خاطر باشند. به دنبال این‌اند که برای خودشان رخصتی بیابند و عذری پیدا کنند. سپس فرمود: و اگر نماز به دیگر کارهایی ضرر می‌رساند که با اموالشان و یا با بدن‌هایشان انجام می‌دهند، حتماً نماز را (هم) ترک می‌کردند، همان‌گونه که بالاترین و شریف‌ترین واجبات (یعنی امر به معروف و نهی از منکر) را ترک کردند. همانا امر به معروف و نهی از منکر واجب بزرگی است که با آن واجبات (دیگر) برپا می‌شود. در آنجا (که امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنند) غضب خدای عزّ و جلّ به مرحله‌ی کمال می‌رسد و خداوند همه را با عقابش فرامی‌گیرد؛ پس نیکان در خانه‌ی بدان و خُردان در خانه‌ی بزرگان نابود می‌شوند» (همان، ص ۳۹۵-۳۹۴) و از محمدبن مسلم روایت است: «حضرت امام صادق^(ع) به شیعیان نوشت که حتماً سالمندان و خردمندان شما به نادانان و ریاست‌طلبان توجهی می‌کنند و یا آنکه لعنت من حتماً به همه‌ی شما خواهد رسید» (همان، ص ۳۹۵). امام علی^(ع) نیز می‌فرماید: «امر به معروف و نهی از منکر، مانع نزدیک شدن اجل و فزونی روزی می‌شود و بهترین فضیلت در این‌باره، بیان کلام عادلانه نزد حاکم ستمگر است» (فیض‌الاسلام؛ ۱۳۷۴، ص ۱۲۶۳). امام حسین^(ع) نیز هدف از قیام خود را احیاء امر به معروف و نهی از منکر و اصلاح امت جد بزرگوارش عنوان می‌کند.

در این احادیث، جنبه‌های تربیتی کاملاً روشن است و همه‌ی افراد جامعه دربر می‌گیرند؛ زیرا نسبت به همه‌ی افراد جامعه اطلاق دارند. امر به معروف و نهی از منکر، حوزه‌ی نظارت همگانی را بر اجرای پیشگیری مراقبتی توسعه می‌دهد. دولت اسلامی که بخشی از تربیت و پرورش افراد جامعه بر عهده‌اش است، باید نهادینه شدن اصل امر به معروف و نهی از منکر را در جامعه فراهم آورد و حدود و شرایطی را لحاظ کند که در احادیث و متون دینی برای این وظیفه آمده است تا از این طریق، یکی از مهم‌ترین برنامه‌های سیاست جنایی مشارکتی اسلامی، محقق و عملی شود (نک: خسروی، ۱۳۸۷، ص ۸۷). بخشی از آموزه‌های به‌یادگار مانده از امام علی^(ع)، افراد را به مقابله با وضعیت‌های خاص جرم‌زا ترغیب می‌کند که احتمال بزه‌دیدگی یا بزه‌کاری انسان را فراهم می‌آورد؛ امری که امروزه از آن با عنوان «پیشگیری وضعی» یاد می‌کنند (همان).

۳-۳- امر به معروف و نهی از منکر و نقش تربیتی آن از نظر عقل

امر به معروف و نهی از منکر، به معنای یادآوری به خیر و حق و متوجه ساختن دیگران به کارهای بد و زیان آور است. عقل به حسن کارهای خیر و نیکی و قبح هرچه بد و ظلم است، حکم می‌کند. امر به معروف و نهی از منکر به حکم عقل واجب است. وجوب عقلی امر به معروف و نهی از منکر، به سبب آن است که امر به معروف و نهی از منکر لطف هستند و بر اساس قواعد عدل، لطف بر خداوند، عقلاً واجب است؛ لذا امر به معروف و نهی از منکر عقلاً واجب است (جبعی عاملی، ۱۹۶۷، ج ۲، ص ۴۱۰-۴۰۹).

لزوم جلوگیری از معصیت؛ یکی از احکام عقلی آن است که باید از معصیت و تخلف از دستورات و اوامر مولی جلوگیری کرد. نتیجه این حکم عقلی آن است که مرتکب منکر و تارک معروف، مستحق مؤاخذه خواهند بود؛ در نتیجه، عقل، مکلف را ملزم به اقامه امر به معروف و نهی از منکر می‌کند. اصل ۱۵۶ قانون اساسی نیز به همین منظور تنظیم شده است. وجوب حفظ نظام جامعه نیز یکی از احکام عقلی است. عقل به لزوم تدارک همه‌ی اموری حکم می‌کند که در حفظ نظام نقش دارند که امر به معروف و نهی از منکر یکی از آنها است.

۳-۴- امر به معروف و نهی از منکر و نقش تربیتی آن از دیدگاه دانشمندان

از نگاه امام محمد غزالی، امر به معروف و نهی از منکر، رکن اعظم دین است و اگر دفتر این روش بسته شود و علم و عمل به آن فرونهاده شود، دین‌داری نابود می‌گردد و گمراهی همه‌ی افراد را فرامی‌گیرد و نادانی گسترش می‌یابد. تباهی و نابسامانی شعله‌ور می‌شود و شهرها ویران و شهروندان هلاک می‌گردند (پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۲، ص ۲۸۶) ابوحامد غزالی در بازشکافت این فریضه‌ی الهی، به شروط محتسب اشاره کرده و شرط اول آن را تکلیف دانسته است؛ بنابراین، این امر بر غیر مکلف واجب نیست، هرچند که کودک و نوجوان نیز مجازند امر به معروف و نهی از منکر کنند. وی، شرط دوم را ایمان، سوم عدالت، چهارم جواز و پنجم توانایی دانسته است. در شرایط محتسب‌فیه یعنی منکری که بالفعل موجود و ناروایی آن بی‌اجتهاد معلوم باشد، شرط اول آن است که منکر باشد، دوم موجود باشد و سوم مسلم باشد و در شروط محتسب‌علیه- مراد کسی که از منکر بازداشته می‌شود- شرط اول را آن می‌داند که فعلی که از آن بازداشته می‌شود، باید در حق وی منکر به‌شمار آید. دوم آنکه لازم نیست مکلف باشد. سوم آنکه تمیز در حق او شرط نیست (نک: غزالی، ۱۳۵۹، ج ۲، ص ۳۵۲-۳۳۹).

شرایط وجوب امر به معروف و نهی از منکر در سخنان دانشمندان عبارتند از:

- الف. امرکننده و نهی‌کننده بدانند که آنچه شخص مکلف ترک کرده یا انجام داده، معروف یا منکر است؛ پس بر کسی که معروف و منکر را نمی‌شناسد، واجب نیست.
- ب. انجام‌دهنده‌ی حرام یا ترک‌کننده‌ی واجب، بر آن اصرار و پافشاری داشته باشد؛ بنابراین، اگر انسان بداند که شخص گناهکار، از آن گناه دست کشیده و پشیمان شده است، در این صورت، وجوب امر به معروف و نهی از منکر ساقط می‌شود، بلکه حرام است.

ج. احتمال تأثیر امر یا نهی را بدهد؛ پس اگر بداند یا اطمینان پیدا کند که تأثیر ندارد، واجب نیست.

د. در انکار (و امر یا نهی) او ضرر و مفسده‌ای نباشد و از وارد شدن ضرر جانی یا مالی یا آبرویی نسبت به کسی که امر به معروف و نهی از منکر و یا نسبت به برخی از مؤمنین آسوده باشد؛ بنابراین، اگر از چنین ضرری آسودگی نباشد، امر به معروف و نهی از منکر حرام است. در متوجه شدن ضرر، تفاوتی میان اینکه بالفعل باشد یا در آینده نیست؛ پس اگر ترس داشته باشد که در آینده، ضرری به او یا به غیر او می‌رسد، وجوب (انکار) ساقط می‌شود (نک: امام خمینی، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۴۹۹-۴۹۴؛ جبعی عاملی، ۱۹۶۷، م، ج ۲، ص ۴۰۹).

برای امر به معروف و نهی از منکر مراتبی است که در صورت حصول مطلوب از مرتبه‌ی پایین‌تر - حتی با احتمال حصول آن - جایز نیست که به مرتبه‌ی بالاتر تعدی کرد.

مرتبه‌ی اول. این است که کاری انجام بدهد که از آن ناراحتی قلبی او از منکر آشکار شود و اینکه از او می‌خواهد که معروف را انجام دهد و منکر را ترک کند و برای آن درجاتی است: مانند بر هم نهادن چشم و عبوسی و گرفتن صورت و مانند روگرداندن یا پشت کردن به او و از کنار کشیدن و ترک رابطه با او و امثال آن. در صورت احتمال تأثیر و رفع منکر، واجب است که به مرتبه‌ی اول که ذکر شد، اکتفا شود. همچنین در همان مرتبه‌ی اول واجب است به درجه‌ی ضعیف‌تر اکتفا شود و اگر اثر نکرد، به درجه‌ی ضعیف‌تر بعدی منتقل شود و انکارش را از مختصر شروع کند و اگر تأثیر نگذاشت، مقداری بیشتر کند، مخصوصاً اگر طرف در موقعیتی باشد که به‌مانند کار او هتک می‌شود که تعدی از مقدار لازم جایز نیست. پس اگر احتمال می‌دهد که با برهم گذاشتن چشم که - مطلب را بفهماند، مطلوب حاصل می‌شود، برایش جایز نیست که به مرتبه‌ی بالاتر تعدی کند؛ مثلاً اگر رو گرداندن و ترک رابطه با او، موجب تخفیف یافتن منکر می‌شود.

مرتبه‌ی دوم. امر کردن و نهی کردن با زبان. اگر بداند که مقصود با مرتبه‌ی اول حاصل نمی‌شود، در صورت احتمال تأثیر واجب است به مرتبه‌ی دوم منتقل شود و اگر احتمال دهد که با موعظه و ارشاد و گفتار نرم، مقصود حاصل می‌شود، همان واجب است و تعدی از آن جایز نیست. جایز نیست که انکار را با حرام و منکر همراه کند؛ مانند ناسزا و دروغ و اهانت؛ اما اگر منکر از مواردی باشد که شارع مقدس به آن اهتمام دارد و در هر حال، راضی به حصول آن نیست؛ مانند قتل نفس محترم و ارتکاب زشتی‌ها و کبائر مهلکه، جایز است، بلکه جلوگیری و دفع آن واجب است و لو اینکه مستلزم مانند آنچه باشد که ذکر شد (دروغ و اهانت و ...)، در صورتی که منع آن، متوقف بر این‌ها باشد. اگر بعضی از مراتب گفتار از جهت اذیت و اهانت کمتر از آنچه باشد که در مرتبه‌ی اول ذکر شد، واجب است به آن اکتفا کند و مقدم بر آن است؛ پس اگر وعظ و ارشاد با زبان نرم و روی باز، فرضاً مؤثر یا محتمل‌التأثیر باشد و اذیتش از ترک رابطه و اعراض از او و مانند این‌ها کمتر باشد، تعدی از آن به این‌ها جایز نیست؛ بنابراین، آمر و ناهی باید ملاحظه‌ی مراتب و افراد را بکنند و کار را از مختصر شروع نمایند تا به مرحله‌ی قوی‌تر از آن برسند.

مرتبه‌ی سوم. این است که انکار با دست باشد. اگر بداند یا مطمئن شود که مطلوب با دو مرتبه‌ی سابق حاصل نمی‌شود، به مرتبه‌ی سوم منتقل می‌گردد و آن (عبارت از) اعمال قدرت است و البته باید مراعات مختصر آن و سپس بالاتر از آن را بکند. در صورتی که جلوگیری این‌چنینی، محذور کمتری از غیر آن داشته باشد، واجب است به آن اکتفا کند (نک: امام خمینی، ج ۱، ص ۵۱۰-۵۰۵).

۴ - امر به معروف و نهی از منکر به مثابه امر پیشگیرانه از جرم

امر به معروف و نهی از منکر گستره فراوانی دارد و در تمام شئون زندگی انسان، قادر به دخالت است؛ به همین علت، در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، به‌عنوان نظارت همگانی، موضوع اصل هشتم قرار گرفته است. مطابق «ماده‌ی ۱» قانون پیشگیری از جرم که در تاریخ ۱۳۹۴/۶/۲۱ از سوی مجمع تشخیص مصلحت نظام به تصویب رسیده، تعریف پیشگیری از جرم چنین آمده است: «پیشگیری از جرم عبارت است از پیش‌بینی، شناسایی و ارزیابی خطر وقوع جرم و اتخاذ تدابیر و اقدامات لازم برای از بین بردن یا کاهش آن». همچنین در «ماده‌ی ۲» همین قانون آمده است: «در اجرای بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی، مبنی بر اقدام مناسب قوه‌ی قضائیه برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین و اتخاذ سیاست‌های جامع، هماهنگ و اثربخش در زمینه‌ی پیشگیری از جرم با مشارکت مردم، اجتماعات محلی و نهادهای غیردولتی شورایی به نام شورای عالی پیشگیری از جرم ... تشکیل می‌گردد». مطابق «ماده‌ی ۳»، از جمله وظایف این شورا، تصویب طرح‌ها و برنامه‌های پیشگیری از جرم و اتخاذ سیاست‌های لازم برای توسعه و گسترش فرهنگ پیشگیری از جرم و ... است که به نظر می‌آید قدمی اساسی در احیا امر به معروف و نهی از منکر است. همچنین در «تبصره‌ی ۲ بند ۹ ماده‌ی ۲» این قانون، دولت موظف شده است به‌طور جداگانه و متمرکز، بودجه‌ای برای اجرای برنامه‌های ملی، منطقه‌ای و محلی برای پیشگیری از جرم منظور کند که این امر نیز می‌تواند ضمانت اجرایی بسیار سودمندی برای اجرایی کردن امر به معروف و نهی از منکر باشد.

رویکرد تربیتی امر به معروف و نهی از منکر مورد تعرض قانون‌گذار در «ماده‌ی ۴» قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر مصوب ۱۳۹۴ قرار گرفته است و این‌گونه بیان می‌دارد: «مراتب امر به معروف و نهی از منکر، قلبی، زبانی، نوشتاری و عملی است که مراتب زبانی و نوشتاری آن وظیفه‌ی آحاد مردم و دولت است و مرتبه‌ی عملی آن در موارد و حدودی که قوانین مقرر کرده، تنها وظیفه‌ی دولت است». تأسیس اسلامی امر به معروف و نهی از منکر می‌تواند به‌مثابه قدرتی نرم تلقی شود. از آنجاکه «قدرت نرم» از یک منظر، زاینده‌ی «افکار عمومی» است، مسئله‌ی مورد بحث ما این است که مناسب‌ترین بستر شکل‌گیری افکار عمومی چیست. به نظر می‌رسد که مناسب‌ترین و مطمئن‌ترین خاستگاهی را که برای افکار عمومی می‌توان سراغ گرفت، معروف و منکرهای شرعی و قانونی‌اند و هرگاه فرهنگ مسئولیت‌پذیری در جامعه‌ای نهادینه و از بهترین شیوه‌های دعوت بهره گرفته شود، قوی‌ترین و ناب‌ترین قدرت نرم در عرصه اجتماع پدید می‌آید و همگان از مزایای بی‌شمار آن از جمله مواهب تربیتی بهره‌مند خواهند شد (جوان

۵. امر به معروف و نهی از منکر به مثابه یک امر پیشگیرانه

در سیاست جنایی اسلام، پیشگیری از جرم و کژروی‌ها منحصراً وظیفه‌ی حکومت نیست، بلکه هر فرد مکلفی که نسبت به آنها آگاهی یابد، وظیفه دارد که در حد توان خود، نسبت به این امر اقدام کند؛ زیرا بقای جامعه و حفظ ارزش‌های انسانی، استقرار عدل و تضمین سعادت و آزادی، مستلزم خروج از بی‌تفاوتی است؛ یعنی از یک سو در گرو امر به معروف و از سوی دیگر جلوگیری از پلیدی‌ها، فساد و منکر است (کی‌نیا؛ ۱۳۵۷، ص ۳۵۰).

اگر امر به معروف و نهی از منکر را امری پیشگیرانه برای جلوگیری از اعمال و رفتار ناصواب در جامعه بدانیم، آنگاه لازم به نظر می‌رسد تا معنی پیشگیری را در دو مفهوم لغوی و عام آن تعریف کنیم. پیشگیری در لغت به معنای جلوگیری کردن، رفع کردن، تقدیم به حفظ و صیانت معنی کرده‌اند (معین، ۱۳۸۱، ص ۲۸۲).

در معنای عام نیز پیشگیری هر اقدامی است که مانع ارتکاب جرم شود که این اقدام یا اقدام‌ها می‌تواند جنبه‌های مختلفی داشته باشد. پیشگیری در اسلام نیز از اهمیت بسزایی دارد تا آنجا که گفته شده است: «اسلام دین پیشگیری از جرم است» (عبدالرحمن بن سعد، ۲۰۱۶، ص ۱۶۹). یکی از شیوه‌های مهم پیشگیری، شیوه‌ی اصلاحی یا اجتماعی است. در پیشگیری اصلاحی یا اجتماعی، از طریق اصلاحات فردی و اجتماعی که زیربنای اصلی و اساسی رویکرد پیشگیری اجتماعی است، عقیده بر این است که از طریق شناخت علل ارتکاب جرم اعم از فردی یا اجتماعی و برطرف کردن آنها با انجام اصلاحات فردی و اجتماعی و درمان نارسائی‌ها و ناهنجاری‌های جسمی و روحی مرتکبین و بالا بردن ارزش‌های اجتماعی و ثبات و وابستگی به آنها، تقویت نهادهای اجتماعی، توسعه و تعالی فرصت‌های اقتصادی، تحصیلی، تفریحی، مسکن و امثال این‌ها، می‌توان از تمایلات مجرمانه در افراد جلوگیری کرد. حضرت لوط هنگامی که می‌خواهد افرادی را از امر شنیع لواط منع کند، به آنان می‌گوید: دختران من برای رفع نیاز جنسی شما پاک‌ترند (هود، ۷۸).

شیوه‌ی دیگر، پیشگیری طریقی است که در آن، عامل شکل یا شیوه‌ی دخالت و جلوگیری از وقوع جرم اهمیت دارد. در پیشگیری طریقی که از راه اصلاح مرتکب یا اصلاحات اجتماعی و یا حتی از راه ارباب و تنبیه ممکن است به آن دست یافت، فرد مرتکب به روش لطف و مهر و اندرز پاسخ مثبت نداده است.

شیوه‌ی دیگر همچون غیرقابل دسترس کردن آماج جرم نیز وجود دارد که آن را پیشگیری موضوعی می‌نامند. در پیشگیری موضوعی در اصل، موضوع جرم، ممتنع و از بروز آن جلوگیری می‌شود (صفاری، ۱۳۸۰، ص ۲۷۴).

پیشگیری از فساد مالی و اقتصادی در میان کارگزاران حکومت و دولت‌مردان نیز در سیاست جنایی اسلام اهمیت ویژه‌ای داشته و بر نظارت و حسابرسی دقیق بر کارگزاران و مأموران حکومت و مسدود کردن راه‌های نفوذ و فساد در میان آنان تأکید شده است (فقیهی، ۱۳۹۶، ص ۵۶۲).

۶. امر به معروف و نهی از منکر به مثابه کاربستی تربیتی

فریضه‌ی الهی امر به معروف و نهی از منکر، به‌عنوان یک کنش دینی- اجتماعی و همچنین به‌عنوان نوعی احساس مسئولیت‌پذیری در پیوندهای گروهی، نقش مهمی را ایفا می‌کند. تحقق سلامت و سعادت و رشد هر جامعه‌ای، منوط به توجه و اهتمام به نظارت همگانی از سوی اعضای جامعه است (پیروزر و دیگران، ۱۳۹۶، ص ۷۷). امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک امر اجتماعی، در موارد گوناگون جنبه‌ی ارشادی دارد و از این جهت نیز یک روش تربیتی کارآمد و اساسی است؛ زیرا انسان طبیعتاً ارشاد را بهتر از دستور دادن تحمل می‌کند. در واقع، مسئله روشن‌تر مطرح می‌شود، جوانب امر مورد مطالعه قرار می‌گیرد، آثار و نتایج کار پیش‌بینی می‌شود، دو طرف تجربیات خود را مطرح می‌کنند و فرد تحت ارشاد، خود متوجه بدی یا خوبی عمل می‌شود و به کاری اقدام یا از انجام کاری خودداری می‌کند (شریعت‌مداری، ۱۳۸۰، ص ۱۹۹). البته نباید فراموش کرد کسی که می‌خواهد دیگران را از انجام کار زشت بازدارد، باید واقعاً از ماهیت عمل ناپسند آگاه باشد، زیان‌های آن را بداند و در شرایط و موقعیتی باشد که بتواند دیگری را ارشاد کند؛ به همین علت است که «ماده‌ی ۳» قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر بیان داشته است: «امر به معروف و نهی از منکر در این قانون، ناظر به رفتاری است که علنی بوده و بدون تجسس مشخص باشد.» به نظر می‌رسد که اجتماعی بودن امر به معروف و نهی از منکر، ابتدا از کانون خانواده شروع می‌شود و وظیفه‌ی پدر و مادر است تا در تربیت فرزندان خود اهتمام جدی داشته باشند و آنان را امر و نهی کنند. آموزه‌های دینی ما ناظر به اهمیت این مسئله است. آنجا که در سوره‌ی مریم آیه‌ی ۵۵، خداوند درباره‌ی حضرت اسماعیل می‌فرماید: «خانواده‌ی خود را به نماز و زکات امر می‌کرد و نزد پروردگارش پسندیده بود.» سوره‌ی لقمان آیات ۱۷ تا ۱۹ نیز این مسئله را به خوبی بیان می‌کند (امینی، ۱۳۷۲، ص ۱۰۱). می‌توان گفت که منکرات فردی، در اصل، معلول نابسامانی‌های اجتماعی است. فضائل و مفاسد موجود در هر جامعه، پیش از آنکه ناشی از اعمال و خصلت‌های فردی باشد، معلول شرایط و زمینه‌های موجود در هر جامعه است. در این باره، اصل سوم قانون اساسی، دولت را به ایجاد محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی، بر اساس ایمان و تقوا و مبارزه با کلیه‌ی مظاهر فساد و تباهی موظف کرده است. اهم قوانین و سیاست‌هایی که می‌تواند هدف مذکور را تأمین و منجر به ایجاد جامعه‌ای سالم شود، تحت عناوین ذیل قابل‌ذکر است:

۱. قوانین و سیاست‌های عدالت اجتماعی نظیر حذف واقعی ربا، محو بازار فاسد، تنظیم ثروت عامه، رفاه و تأمین اجتماعی همگانی و کار بیشتر.
۲. آسان‌سازی مقدمات و هدایت جوانان برای تشکیل خانواده.
۳. تأمین آزادی‌های مشروع مردم (مطبوعات، احزاب و اجتماعات).
۴. اصلاح ساختار اداری و ایجاد نظام اداری صحیح و مبارزه با رکود اعمال اداری.
۵. اقدامات اساسی و زمان‌بندی‌شده برای عمران روستاها، مبارزه با تراکم جمعیت در شهرهای بزرگ و تنظیم مشاغل بر اساس نیاز روز.

۶. تقویت آموزش و پرورش و بالا بردن آگاهی‌های عمومی.
 ۷. شرکت دادن عموم مردم در همه‌ی امور، بر اساس به کار انداختن استعدادها و خلاقیت‌های جامعه.
 ۸. تلاش برای نهادینه کردن حاکمیت قانون در تمام عرصه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و غیره.
 ۹. ساماندهی امکانات و برنامه‌های مختلف سازمان‌ها و نهادهای متولی امر به‌معروف و نهی از منکر.
- به همین منظور و با عنایت به اهمیت موضوع، «ماده‌ی ۱۶» قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر مصوب ۱۳۹۴، وظایف ذیل را به ستاد امر به معروف و نهی از منکر محول کرده است. «ستاد امر به معروف و نهی از منکر که در این قانون ستاد نامیده می‌شود، عهده‌دار وظایف زیر است:
۱. تعیین سیاست‌ها و خط‌مشی‌های اساسی در زمینه‌ی ترویج و اجرای امر به معروف و نهی از منکر و پیشنهاد آن به مبادی ذی‌ربط.
 ۲. تبادل اطلاعات و نظرات برای شکل‌گیری سیاست‌های مربوط به امر به معروف و نهی از منکر.
 ۳. آسیب‌شناسی و ریشه‌یابی علل ترک معروف و ارتکاب منکر.
 ۴. تعیین الگوهای رفتاری.
 ۵. زمینه‌سازی جهت مشارکت همه‌جانبه‌ی آحاد مردم و دستگاه‌های اداری و رسانه‌های عمومی در امور مربوط به فریضه‌ی امر به معروف و نهی از منکر.
 ۶. رصد اقدامات انجام‌شده در اجرای این قانون و انعکاس آن به مراجع ذی‌ربط.
 ۷. تدوین راهبردهای آموزشی برای سطوح مختلف جامعه.
 ۸. آموزش و پژوهش و تحقیق در زمینه‌ی امر به معروف و نهی از منکر و ترویج گسترش فرهنگ آن.
 ۹. شناسایی ظرفیت‌ها و کمک به تشکیل جمعیت‌ها و تشکل‌های مردمی فعال.
 ۱۰. حمایت همه‌جانبه از اقدامات قانونی آمران به معروف و ناهیان از منکر.
 ۱۱. پیگیری مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی در خصوص راهکارهای اجرایی فرهنگ عفاف و حجاب.
 ۱۲. ارائه‌ی گزارش سالانه به مقام معظم رهبری و قوای سه‌گانه و مردم.»

۷. امر به معروف و نهی از منکر به مثابه یک راهبرد و الگوی عملی

به سبب آنکه اسلام به نقش مهم و سازنده‌ی الگوها در تربیت افراد واقف است، به افراد ممتازی که موقعیت خاص اجتماعی، فرهنگی دارند و می‌توانند برای سایر افراد به‌عنوان الگو و سرمشق پذیرفته شوند، سفارش می‌کند تا رفتار و سیره‌ی آنان را برای اصلاح خود به‌کارگیرند. به این علت است که عمیق‌ترین و پیروزمندانه‌ترین وسیله‌ی تربیت را تربیت کردن با نمونه‌ی عملی و

سرمشق زنده دانسته‌اند (قطب، بی‌تا، ص ۲۵۱). نمونه‌ی الگوی عملی امر به معروف و نهی از منکر را می‌توان پیامبر اسلام^(ص) دانست و این الگو در اعمال سایر ائمه معصومین^(ع) نیز قابل‌درک است. گروهی عقیده دارند که اگر امر به معروف و ناهی از منکر بداند امروزه‌اش فعلاً مؤثر نیست یا نسبت به مخاطب - تارک معروف و فاعل منکر - اثر ندارد، امر به معروف و نهی از منکر واجب نیست (ایزدی‌فرد، ۱۳۹۳، ص ۲۲۴). بی‌تردید قیام امام حسین^(ع) که با هدف احیاء امر به معروف و نهی از منکر انجام شد، خود گواه گویایی برای تأکید بر الگوی عملی بودن امر به معروف و نهی از منکر است و با توسل به این الگوی عملی می‌توان بر نظریه‌ی مذکور خدشه وارد کرد.

از طرفی، ارتباط میان امر به معروف و نهی از منکر با جامعه‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی به‌گونه‌ای است که برای شناختن علت ارتکاب منکر، برای چگونگی مبارزه با آن، راه‌حل‌های عملی ارائه می‌کنند. در اینجا نمونه‌ای از آن را نقل می‌کنیم: ژاک لوکوک؛ جامعه‌شناس فرانسوی، در کتاب از حقوق طبیعی تا جامعه‌شناسی، موردی را نقل می‌کند که در دهکده‌ای زنای با محارم شایع شده بود و پس از مطالعه‌ی فراوان، دولت به این نتیجه رسید که کمبود مسکن برای اعضای خانواده‌ها و خوابیدن و سکونت جمعی آنان در یک اتاق، سبب ایجاد این منکر شده است؛ به همین علت نیز، با ایجاد خانه در آن دهکده، بیماری از بین رفت. این نمونه که جنبه‌ی محلی دارد و نمی‌توان از آن قاعده‌ی کلی استنباط کرد، دست‌کم نشان می‌دهد که گاه راه‌حل‌های تجربی و عملی تا چه اندازه برای مبارزه با فساد مؤثر است (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۱۳۷). همان‌گونه که به امر به معروف و نهی از منکر در اصل هشتم قانون اساسی ما توجه شده است، این فریضه از جمله اعمال عبادی است که نظام اسلامی برای مقابله با شر و فساد، آن را به‌عنوان یکی از فرایض مهم شرعی بنا نهاده است.

۸. امر به معروف و نهی از منکر به‌مثابه یک حق

حق داشتن جامعه‌ی سالم خواسته‌ی به‌جایی است که همگان بدان معتقدند؛ اما واقعیت از پدیده‌ها، رفتارها و حالات نگران‌کننده‌ای حکایت دارد که همیشه و در همه‌ی جوامع، سلامت ایده‌آل را تهدید می‌کند و موجبات نارضایتی و ناامنی مادی و معنوی را فراهم می‌سازد و تبعات تلخی را به بار می‌آورد. تاریخ همه‌ی جوامع، نشان‌دهنده‌ی واکنش‌های متفاوتی نسبت به انحرافات و تباهی‌های اجتماعی بوده است؛ اما باید توجه داشت که جامعه متعلق به همه‌ی مردمی است که آن را تشکیل می‌دهند و شر و فساد، گریبان همه را می‌گیرد. امروزه، گستردگی مفساد به‌اندازه‌ای است که بدون التزام و مشارکت همگان، به‌عنوان یک حق، مقابله با آن ناممکن است. دموکراسی نیز که مبین جلوه‌های بارز حضور مردم در صحنه‌های مختلف است، می‌تواند عامل قدرتمندی برای مقابله با مفساد اجتماعی باشد. امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک حق فردی، اجتماعی و حکومتی، در منابع فقهی و حقوقی ما به نحو شایسته‌ای تبیین شده است (هاشمی، ۱۳۸۱، ص ۲۰۷).

۹. امر به معروف و نهی از منکر به مثابه يك تكليف

در امر به معروف و نهی از منکر، روحیه‌ی علمی و هوشیاری اسلامی ایجاب می‌کند تا درباره‌ی آنچه نمی‌دانیم، تحقیق کنیم و دانسته‌ها را در ذهن بسنجیم و آنگاه درباره‌ی خوب و بد آن به داوری بنشینیم. پرسش این است که چرا مسلمانان باید از دیگران بخواهند قوانین و عادات پسندیده را رعایت کنند و از پلیدی‌ها، زشتی‌ها و جرائم بپرهیزند. آیا چنین تکلیفی لازمه‌ی لطف و هدایت است یا وسیله‌ی ارباب و تفتیش؟ و آیا در دنیای کنونی، از این روش تربیت اجتماعی و روانی، در پیشگیری از جرائم استفاده مفید و مؤثر می‌شود یا خیر؟ در جواب می‌توان گفت که قرآن امر به معروف و نهی از منکر را سبب رستگاری دانسته است. از طرفی، این امر آنگاه که به‌عنوان يك تکليف تلقی شد، هم به‌صورت انگیزه فردی درمی‌آید و هم آثار اجتماعی دارد. فرد خود درصدد کنترل اعمال خویش برمی‌آید و هنگامی که تخلف دیگری را می‌بیند، در خود احساس مسئولیت می‌کند و میل دارد متخلف را از انجام عمل ناپسند بازدارد. با همین احساس مشترک، خود را از ارتکاب کارهای ناپسند باز می‌دارد و جمع را نیز از ارتکاب جرائم منع می‌کند (شریعتمداری، ۱۳۸۰، ص ۲۰۱). برای موفقیت در امر به معروف و نهی از منکر نیازمند اصلاح ساختار، ایجاد سازمان‌های موردنیاز، تربیت نیروهای شایسته و تبیین جایگاه حقوقی آنها در نظام آموزشی و نهادهای حکومتی هستیم، در غیر این صورت، فساد رفته‌رفته گسترش می‌یابد و نظام اسلامی را با خطر مواجه می‌کند (مرتضوی، ۱۳۹۶، ص ۴۰۹).

۱۰. نتیجه

با مذاقه در رویکرد قانون‌گذار اساسی در اصل هشتم که امر به معروف و نهی از منکر را به‌عنوان سازوکاری پیشگیرانه از وقوع جرم در جامعه پیشنهاد کرده است و کنکاش در آیات و روایات می‌توان به این نتیجه دست یافت که اسلام معروف و منکر را معین کرده، به روش‌های تأثیرگذار تربیتی و تحقق اجرای آن عنایت داشته و در اختیار انسان‌ها قرار داده است. از این منظر، واجبات و مستحبات، معروف و محرمات و مکروهات، منکرند. در اصل متقی امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان سیاستی پیشگیرانه و تربیتی، مراد پیش‌دستی کردن و آگاه کردن و هشدار دادن است که بر این اساس، شامل همه‌ی تدابیری می‌شود که از اساس، مانع شکل‌گیری جرم و بزه در صحنه‌ی اندیشه‌ی بزهکار و ساحت جامعه در مراحل پیش از وقوع، مرحله‌ی وقوع و پس از وقوع جرم است. از آنجاکه امر به معروف و نهی از منکر، زمینه‌ساز نهادینه شدن الزامات تربیتی و عوامل مهم پیشگیری از بزهکاری اجتماعی است، سیاست مجازات اسلام برای افراد مجرم و بزهکار در جامعه عالمانه، آگاهانه، عادلانه و مصلحت‌گرایانه است. از طرفی، باید توجه داشت که پیشگیری به‌عنوان سامانه‌ی کنترل اجتماعی حتی می‌تواند بیشتر از اصلاح، تربیت و بازآموزی موردتوجه قرار گیرد.

به نظر می‌رسد بهترین شیوه‌ی تحقق این امر، اجرای امر به معروف و نهی از منکر و اقامه‌ی آن در جامعه است؛ لذا به فراخور میزان و مرتبه‌ی بلوغ اجتماعی، حاکمان و نخبگان درصدد

اتخاذ روش‌های پیشگیرانه برمی‌آیند و با تعبیه‌ی سازوکارهای تربیتی متناسب با ساختار فرهنگی و مهندسی اجتماعی جامعه‌ی خویش، به پدیدارشناسی جرم و بزه در جامعه روی بیاورند و روش مناسب پیشگیرانه‌ی امر به معروف و نهی از منکر را اتخاذ کنند. برای تحقق برون-داد تربیتی و اجرای امر به معروف و نهی از منکر به عنوان عامل پیشگیری از جرم، ایجاد زمینه‌ها و بسترهای ذیل ضروری می‌نماید:

۱. اجرای عدالت اجتماعی نه به عنوان يك شعار بلکه به عنوان راهبردی فراگفتمانی به عنوان سرفصل مطالبات مردم.
۲. رفاه اجتماعی و مبارزه با مظاهر فقر، فساد و گرفتاری در جامعه.
۳. ایجاد امنیت اجتماعی از طریق استفاده از سازوکارهای مناسب برای تأمین روانی جامعه.
۴. حمایت از خانواده از طریق نهادینه‌سازی مشاوران خانواده، مددکاران خانوادگی و ...
۵. تنظیم نظام آموزشی به عنوان سنگ بنای روش‌های پیشگیرانه، از طریق تعلیم و ترویج حقوق و تکالیف شهروندی، فعال‌سازی نهادهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی همچون ستاد احیای امر به معروف و نهی از منکر، به‌کارگیری تشکلهای مردم‌نهاد، حضور مؤثر در شبکه‌های اجتماعی با محوریت نهادینه کردن این فریضه‌ی ارزشمند، استفاده از پیامک‌های مؤثر و تیزرهای تبلیغاتی صداوسیما و ...
۶. اطلاع‌رسانی و تبلیغات مناسب، شناسایی علل و عوامل بروز جرم، مطالعه و واکاری ریشه‌ها و منافذ وقوع جرم و ...
۷. اتخاذ تدابیر بازپرورانه، مددکاری و مشاوره‌درمانی، کیف‌زدایی، بسیج ملی برای پیشگیری از وقوع جرم و نهادینه کردن مسئله‌ی امر به معروف و نهی از منکر در اذهان عموم.

منابع

قرآن.

- ابن‌ابی‌فراس، ورام؛ مجموعه ورام؛ قم، مكتبة الفقيه، ۱۴۱۰ ق.
- ابن‌منظور، محمدبن‌مكرم؛ لسان‌العرب؛ چاپ سوم، بيروت، دار صادر، ۱۴۱۴ ق.
- اصلانی فیروز و ا. طلا بکی؛ «بازخوانی مبانی حقوقی امر به معروف و نهی از منکر با نگاهی به حقوق بشر معاصر»؛ مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی علوم انسانی، شماره ۶، ۱۳۹۶ ش.
- امام خمینی، سید روح‌الله؛ تحریر الوسيلة؛ چاپ سوم، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر تراث الامام الخمينی، ۱۳۹۴ ش/۱۴۳۶ ق.
- امینی، ابراهیم؛ اسلام و تربیت؛ تهران، ۱۳۷۲ ش.
- ایزدی‌فرد، علی‌اکبر، صالح منتظری؛ «بررسی فقهی شرط احتمال تأثیر در امر به معروف و نهی از منکر از نظر زمان و محدوده تأثیرگذاری»؛ پژوهش‌های فقهی، دوره ۱۰، شماره ۲، ۱۳۹۳ ش.
- بابایی، احسان؛ مبانی حقوق شهروندی در اسلام؛ مجموعه مقالات همایش حقوق شهروندی، تهران، ۱۳۹۴ ش.
- باقری، پرویز و عبدالعلی فارغی؛ «امر به معروف و نهی از منکر، مدلی قانونی-شرعی در عدالت اجتماعی»؛ همایش ملی دکتین اصل هشتم قانون اساسی، قزوین، ۱۳۸۷ ش.
- پژوهشکده حوزه و دانشگاه؛ آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت اسلامی و مبانی آن؛ ج ۳، تهران، ۱۳۸۱ ش.
- پیروزفر، سهیلا؛ رستمی، محمدحسن؛ جوینی پور، سیما؛ «بررسی نقش و تأثیر امر به معروف و نهی از منکر در تقویت سرمایه اجتماعی»؛ اسلام و علوم اجتماعی، دوره ۸، شماره ۱۷، ۱۳۹۶ ش.
- جبعی عاملی، زین‌الدین؛ الروضة البهية فی شرح اللمعة الدمشقية؛ چاپ دوم، قم، انتشارات و چاپخانه علمیه، ۱۹۶۷ م.
- جوان آراسته، حسین؛ «بازخوانی منابع شناخت معروف و منکر در فقه و قانون»؛ فقه و مبانی حقوق اسلامی، دوره ۵۱، شماره ۲، ۱۳۹۷ ش.
- _____؛ بازخوانی امر به معروف و نهی از منکر به مثابه قدرت نرم در فرهنگ اسلامی»؛ (۱۳۹۴) مطالعات قدرت نرم، شماره ۵، پیاپی ۱۲، ۱۳۹۴ ش.
- حاجی ده‌آبادی، محمدعلی؛ محمدعلی؛ علوم اسلامی؛ قم، امین، ۱۳۷۷ ش.
- حر عاملی، محمدبن‌الحسن؛ وسائل الشیعة؛ تصحیح عبدالرحیم ربانی شیرازی؛ چاپ پنجم، تهران، المكتبة الاسلامية، ۱۴۰۱ ق.
- خسروی، محمدحسن؛ راهکارهای کنترل جرم؛ قم، نور السجاد، ۱۳۸۷ ش.
- کاتوزیان، ناصر؛ فلسفه حقوق؛ تهران، میزان، ۱۳۸۴ ش.
- _____؛ گامی به سوی عدالت؛ تهران، نشر میزان، ۱۳۸۲ ش.
- ریاحی، جواد؛ «پیشگیری از جرم و کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها»؛ مجموعه مقالات همایش راهکارهای کاهش جمعیت کیفری زندان، شیراز، ۱۳۹۶ ش.
- شریعتمداری، علی؛ تعلیم و تربیت اسلامی؛ تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۰ ش.

- صالحی‌زاده، محمداسماعیل؛ محمدی، روح‌اله؛ «آسیب‌شناسی تربیت دینی جوانان در مسائل عبادی از دیدگاه آیات و روایات»؛ آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث، شماره ۱، ۱۳۹۴ ش.
- صدوق، محمدبن علی بن بابویه؛ من لایحضره الفقیه؛ چاپ دوم، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۳ ق.
- صفاری، علی؛ «مبانی پیشگیری از وقوع جرم»؛ دانشگاه شهید بهشتی، تحقیقات حقوقی شماره ۳۳ و ۳۴، ۱۳۸۰ ش.
- طلا بکی طرقتی، اکبر و م. ص. عطار؛ «الزامات و راهکارهای ایجاد نهاد ملی حقوق بشر در جمهوری اسلامی ایران (در پرتو قانون اساسی، حقوق بشر اسلامی، اعلامیه پاریس و رویه کشورها)»؛ دانش حقوق عمومی، شماره ۱۷، ۱۳۹۶ ش.
- عبدالخدایی، بشری و م. فخلعی و م. ح. حائری؛ «رهیافت مقصدگرا به امر به معروف و نهی از منکر در فقه سیاسی امامیه»؛ سیاست متعالیه، شماره ۷، ۱۳۹۶ ش.
- غزالی، محمد؛ إحياء علوم الدین؛ تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۹ ش.
- فراهیدی، خلیل‌بن احمد؛ کتاب العین؛ چاپ دوم، قم، هجرت، ۱۴۱۰ ق.
- فقیهی، علی اصغر؛ نهج البلاغه؛ نامه ۴۵، مترجم، ۱۳۹۶ ش.
- فیض‌الاسلام، سید علی نقی؛ نهج البلاغه؛ قم، ۱۳۷۴ ش.
- قرائتی، محسن؛ امر به معروف و نهی از منکر؛ تهران، فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۴ ش.
- قطب، محمد؛ روش تربیت اسلامی؛ تهران، پیام، بی‌تا.
- کی‌نیا، مهدی؛ مبانی جرم‌شناسی؛ تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۷ ش.
- محسنی دهکلانی، محمد؛ ایزدی‌فرد، علی‌اکبر؛ منتظری، صالح؛ «عدم اشتراط ایمنی از ضرر در امر به معروف و نهی از منکر»؛ فقه و اصول، سال ۴۹، شماره ۱۰، ۱۳۹۶ ش.
- مرتضوی، محمد؛ «آسیب‌شناسی حکومت در امر به معروف و نهی از منکر با نگاهی به نهج البلاغه»؛ نخستین همایش ملی مسئله‌شناسی و پاسخگویی به مسائل قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر، مشهد، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۶ ش.
- مصطفوی، حسن؛ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم؛ تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰ ش.
- معین، محمد؛ فرهنگ معین؛ تهران، ۱۳۸۱ ش.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین؛ کيفرهای جامعه مدار؛ تهران، ۱۳۹۴ ش.
- هاشمی، سید محمد؛ حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران؛ تهران، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۴ ش.
- Martin son, "what works: Questions and Answers about prison Reform", The public Interest, No 35, 2016.
- Plamer, T, "Martinson Revisited", Journal for Research in crime & Delinquency, 12: (13 -15), 2014 .
- RadZinowicz, L & king, J, "the Growth of crime: the International Experince", London, Hamish Hamilton, 2015.
- <http://www.dadsetani.ir>
- [http://www.dadgostary - Tehran.ir](http://www.dadgostary-Tehran.ir)